

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Rozwijanie otwartej nauki. Analiza wykładu European University Association (2008-2018)

Author: Katarzyna Materska

Citation style: Materska Katarzyna. (2018). Rozwijanie otwartej nauki. Analiza wykładu European University Association (2008-2018). "Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej" (2018, nr 1, s. 3-15).

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Katarzyna MATERSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ROZWIJANIE OTWARTEJ NAUKI ANALIZA WKŁADU EUROPEAN UNIVERSITY ASSOCIATION (2008-2018)

Europejskie Stowarzyszenie Uniwersytetów (European University Association - EUA) reprezentujące ponad 800 uniwersytetów z ponad 40 krajów Europy jest ważnym głosem europejskich uniwersytetów. EUA aktywnie działa na rzecz urzeczywistnienia transformacji nauki do tzw. otwartej nauki. W celu znalezienia kluczowych zagadnień, podejść, modeli i proponowanych działań analizie poddane zostają publikacje EUA z lat 2008-2018. Celem podjętego zadania badawczego jest skonfrontowanie powstających wizji i możliwości z praktyką europejskich uniwersytetów w obszarze otwartej nauki. Rezultatem badań jest wskazanie największych problemów, z jakimi mierzy się akademicki świat w omawianej kwestii.

***Developing Open Science - analysis of the contribution. of the European University Association.** European University Association (EUA) representing more than 800 universities from more than 40 countries in Europe is an important voice of European universities. EUA has been actively working to make the transition towards Open Science a reality. The EUA publications from the period 2008-2018 are analyzed to find key issues, approaches, models and actions that are developing. The aim of the research task undertaken is to confront the emerging visions and possibilities with the european university practice in Open Science. The result of the research is an indication of the biggest problems which the academic world is facing in this issue.*

Wstęp

Istnieje wiele organizacji lobbujących na rzecz różnych obszarów otwartej nauki, w tym zajmujących się od szeregu lat tworzeniem rozwiązań oraz promowaniem otwartego dostępu (OA) do publikacji naukowych. Na mapie Europy przykładowo wymienić można kilka sieci uniwersytetów: **EUA** – European Universities Assosiation; **LERU** - League of European Research Universities; **CESAER** - Conference of European Schools for Advanced Engineering Education and Research. Widoczne jest także zaangażowanie innych organizacji, takich jak: **COAR** – Confederation of Open

Access Repositories; **LIBER** - Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche – Association of European Research Libraries; **SPARC Europe** - the Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition; **MPDL** – Max Planck Digital Library; **Science Europe** - Association of European Research Funding Organisations (RFO) and Research Performing Organisations (RPO) czy też **Global Research Council**.

Wśród wymienionych, organizacją o największym zasięgu oddziaływania w środowisku akademickim jest Europejskie Stowarzyszenie Uniwersytetów (European University Association - EUA) reprezentujące ponad 800 uniwersytetów z 48 krajów Europy oraz 33 Krajowe Konferencje Rektorów (stan na październik 2018 r.).

EUA powstało w wyniku połączenia dwóch organizacji: Association of European Universities (CRE - Conference of Rectors) i Confederation of European Union Rectors' Conferences (CEURC) w hiszpańskiej Salamance 31 marca 2001 r. Obecnie członkami Stowarzyszenia są europejskie uczelnie prowadzące działalność badawczą oraz dydaktyczną, a także krajowe stowarzyszenia rektorów i inne organizacje związane z nauką i szkolnictwem wyższym.

Reprezentująca Polskę Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich (KRASP) jest członkiem zbiorowym EUA od początku utworzenia tej organizacji w 2001 roku (wcześniej KRASP był członkiem CEURC). Na przestrzeni lat członkowie KRASP pełnili różne funkcje we władzach EUA: prof. Wiesław Banyś, Honorowy Przewodniczący KRASP - członek EUA Board; prof. Stanisław Bielecki, Rektor Politechniki Łódzkiej w latach 2012-2016 - stałe pełnomocnictwo do członkostwa w EUA Council; prof. Lech Dzień, Przewodniczący Komisji ds Innowacyjności i Współpracy z Gospodarką KRASP, Rektor Politechniki Białostockiej – członek EUA Research Policy Working Group; prof. Marcin Pałys, Rektor Uniwersytetu Warszawskiego – członek EUA Working Group on Smart Specialisation Strategy; prof. Marek Niezgódka, Uniwersytet Warszawski [obecnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie] – członek EUA High-Level Group on Big Deals with Publishers (Konferencja Rektorów, 2018).

Celem EUA jest zapewnienie instytucjom członkowskim forum współpracy i wymiany informacji w dziedzinie bieżących trendów w szkolnictwie wyższym i badaniach naukowych. Dysponując sporym kapitałem wiedzy organizacja ta wnosi niebagatelny wkład w wytyczanie kierunków rozwoju nauki i szkolnictwa wyższego w Europie, uczestniczy w pracach nad polityką Unii Europejskiej w dziedzinie nauki oraz współpracuje z licznymi organizacjami pozarządowymi, instytucjami Unii Europejskiej i organizacjami międzynarodowymi. EUA jest także liczącym się głosem europejskich uniwersytetów na rzecz urzeczywistnienia transformacji nauki do tzw. otwartej nauki (Open Science).

W celu znalezienia kluczowych zagadnień, podejść, modeli i proponowanych działań w zakresie otwartego systemu wymiany wiedzy, analizie poddane zostają stanowiska EUA z lat 2008-2018. Dążeniem podjętego zadania badawczego jest skonfrontowanie powstających wizji i możliwości z praktyką europejskich uniwersytetów w obszarze otwartej nauki. Rezultatem badań jest wskazanie największych problemów, z jakimi mierzy się akademicki świat w omawianej kwestii, widocznych w opiniach prezentowanych przez EUA.

Warto w tym miejscu przywołać instrumenty działania, do których zaliczyć można różne specjalistyczne grupy powołane do zajmowania się wybranymi obszarami nauki i szkolnictwa

wyższego. Są to: Learning and Teaching Steering Committee, EUA Council for Doctoral Education Steering Committee, Research Policy Working Group, Working Group on Open Access, Expert Group on Science 2.0./ Open Science, EUA Expert Group on Research and Innovation Strategies for Smart Specialisation, High-Level Group on Big Deals.

Otwarty dostęp do publikacji i danych badawczych

Podjęta w niniejszym artykule sprawa otwartego dostępu do publikacji i danych badawczych stanęła na wokandzie już w styczniu 2007 roku. EUA utworzyła wtedy „Grupę roboczą ds. Otwartego Dostępu” przede wszystkim z misją podnoszenia świadomości znaczenia kwestii "otwartego dostępu" dla szerszej społeczności uniwersyteckiej (akcentując wpływ na proces badawczy i jego finansowe implikacje dla bibliotek uniwersyteckich) oraz opracowania zaleceń dotyczących wspólnej strategii dla sektora uniwersyteckiego - głównej strony zainteresowanej rozwojem polityki w tej dziedzinie (badacze, bibliotekarze, kadra zarządzająca). Od tego czasu EUA systematycznie monitoruje rozwój OA, przede wszystkim w perspektywie instytucjonalnej (uniwersyteckiej).

W 2008 r. Grupa Robocza zgromadziła opinie eksperckie na temat: modeli biznesowych opartych na OA, kwestii prawnych i związanych z prawem autorskim, rozwoju technicznego krajowych repozytoriów cyfrowych i ich europejskiej sieci, a także polityk agencji finansujących na poziomie krajowym i Komisji Europejskiej w sprawie publikowania OA (*Recommendations from the EUA Working Group on Open Access*¹). Rekomendacje skierowane były do trzech grup: władz uniwersyteckich, krajowych konferencji rektorów oraz EUA. Oparto je na następujących podstawowych przesłankach:

- znacząca rola i odpowiedzialność przynależy uniwersytetowi jako strażnikowi wiedzy naukowej i badań jako "dobra publicznego";
- wyniki badań finansowanych ze środków publicznych powinny być publicznie dostępne tak szybko, jak to możliwe;
- procesy zapewniania jakości poprzez procesy recenzowania są warunkami wstępnymi dla publikacji naukowych i dlatego są niezbędne do utrzymania w trybie publikowania cyfrowego.

Pomimo upływu ponad 10 lat wciąż aktualne dla wielu wspólnot akademickich pozostają Rekomendacje dla władz uniwersyteckich, a mianowicie:

1. Uniwersytety powinny opracować polityki i strategie instytucjonalne, które zwiększą i przyspieszą dostępność wyników badań (kontrolowanych pod kątem jakości) dla jak najszerszego grona użytkowników, maksymalizując ich widoczność, dostępność i wpływ naukowy.
2. Podstawowym podejściem do osiągnięcia tego celu powinno być utworzenie instytucjonalnego repozytorium lub uczestnictwo we wspólnym repozytorium. Repozytoria te powinny być tworzone i zarządzane zgodnie z najlepszymi praktykami (zgodnie z zaleceniami i wskazówkami DRIVER i podobnych projektów), zgodnymi z protokołem OAI PMH i umożliwiającymi interoperacyjność i przyszłe tworzenie sieci dla szerszego zastosowania.

¹ Rekomendacje EUA Working Group on Open Access zostały przyjęte przez EUA Council 26 marca 2008 r. w University of Barcelona w Hiszpanii.

3. Polityki instytucjonalne uniwersytetu powinny wymagać, aby ich naukowcy deponowali (autoarchiwizowali) swoje publikacje naukowe w swoim instytucjonalnym repozytorium po akceptacji do publikacji. Dopuszczalne jest embargo tylko na datę otwarcia dostępu, a nie datę złożenia depozytu. Takie polityki byłyby zgodne z ewoluującymi politykami agencji finansujących badania na szczeblu krajowym i europejskim, takich jak ERC.
4. Polityki uniwersyteckie powinny obejmować prawa autorskie do instytucjonalnego zarządzania prawami własności intelektualnej (IPR). Zadaniem uniwersytetu powinno być informowanie o nich swoich pracowników naukowych, aby zapewnić szersze udostępnianie i ponowne wykorzystywanie tworzonych przez nich cyfrowych treści. Powinno to obejmować wyraźną politykę dotyczącą własności i zarządzania prawami autorskimi obejmującą publikacje naukowe oraz powinno określić procedury zapewniające, że instytucja ma prawo wykorzystywać materiał opracowany przez swoich pracowników do dalszych badań, celów edukacyjnych i instruktażowych.
5. Uniwersyteckie polityki instytucjonalne powinny również wspierać powstający model otwartego dostępu "autor płaci" (*autor pays*).

Wśród zaleceń dla krajowych konferencji rektorskich (NRC) znalazły się:

- współpraca z krajowymi agencjami finansującymi badania i rządami w swoich krajach w celu wdrożenia wymogu samodzielnej archiwizacji publikacji badawczych w repozytoriach OA;
- priorytetowe znaczenie podnoszenia świadomości władz uczelni w zakresie znaczenia i korzyści polityk w zakresie OA.

W stosunku do własnego Stowarzyszenia, Grupa Robocza postulowała nadal aktywnie uczestniczyć w dialogu politycznym dotyczącym OA, mając na celu autoarchiwizacyjny mandat dla wszystkich wyników badań wynikających z finansowania UE oraz kontynuować gromadzenie wiedzy specjalistycznej z uniwersytetów europejskich na temat OA, aby zapewnić wkład w wydarzenia europejskie i międzynarodowe sprzyjające rozwojowi OA w zakresie badań publikacji, danych badawczych i zachowania wyników tych badań.

W 2012 r., w ramach protokołu ustaleń podpisanego z Komisją Europejską, EUA utworzyła grupę zadaniową (tzw. Tasks Force) z trzema ekspertami reprezentującymi trzy krajowe konferencje rektorskie: Francji (CPU), Holandii (VSNU) i Konferencja Rektorów Francuskiej Wspólnoty Belgii (CRef), aby monitorować rozwój sytuacji w zakresie OA i wspierać EUA w dialogu na temat OA na poziomie europejskim.

W roku 2013 podpisano wspólną deklarację (*Joint Declaration, 2013*) na rzecz partnerstwa w budowaniu Europejskiego Obszaru Badawczego (European Research Area, ERA). Wśród sygnatariuszy, oprócz EUA, znaleźli się: the European Association of Research and Technological Organisations (EARTO), the League of European Research Universities (LERU), NordForsk, Science Europe (SE), the Conference of European Schools for Advanced Engineering Education and Research (CESAER) oraz the European Commission.

W październiku 2014 r. powstał dokument *Open Access to Research Publications: Looking Ahead. An overview of policy developments and positions from a European university perspective*. Autorki (Joanna Lourenco i Lidia Borrell-Damian) dokonały w nim przeglądu polityk z okresu kilku lat odnoszących się do otwartego dostępu do publikacji naukowych w różnych organizacjach europejskich, tj.: EUA Working Group on Open Access, National Rector's Conferences, League of

European Research Universities (LERU), Science Europe (SE), NordForsk's policy on Open Access, Initiative for Science in Europe (ISE), Global Research Council (GRC), European Commission (on Open Access). Z przeprowadzonego przeglądu wyłoniły się kluczowe kwestie, które należy monitorować, badać i rozwiązywać w zakresie OA - z perspektywy EUA, biorąc pod uwagę istniejące polityki, a także opinie ekspertów i porady zgromadzone do tej pory od członków EUA, za najważniejsze uznano:

- a) modele biznesowe i koszty OA, w tym zajęcie się sytuacjami "podwójnego płacenia (*double dipping*) kiedy instytucje płacą za subskrypcje, oprócz płatności w ramach złotej drogi OA;
- b) wymóg samodzielnej archiwizacji publikacji badawczych w instytucjonalnych (lub współdzielonych) repozytoriach;
- c) 3) ocenę środowiskową (*peer-review*) i ocenę jakości w OA, z naciskiem na kwestie związane z czynnikiem oddziaływania czasopism oraz istnienie lub brak zachęt dla naukowców do wspierania OA;
- d) trudności w ocenie postępów OA i jej wpływu na zaawansowanie badań ze względu na ograniczone dane na temat OA;
- e) implikacje dla kluczowych graczy, takich jak badacze, instytucje, decydenci, instytucje finansujące i wydawcy.

W ostatnim kwartale 2014 r. EUA przeprowadziła badanie sondażowe na temat rozwoju i stanu implementacji instytucjonalnych polityk OA. W badaniu uczestniczyło 106 uniwersytetów z 30 krajów Europy. Wyniki tego wstępnego przeglądu pokazały postęp zarówno w planowaniu, rozwoju oraz implementacji instytucjonalnych polityk OA (zielonej i złotej drogi), budowaniu repozytoriów i świadomości wśród badaczy oraz wydawców naukowych. Wskazano jednak i na bariery związane w autoarchiwizacją (głównie obawy związane z naruszeniem copyright i niepewnością co do polityk wydawców naukowych względem autoarchiwizowania tekstów w repozytoriach przez naukowców). Za działania najbardziej potrzebne w obszarze OA uznano dostarczanie wyjaśnień dotyczących spraw prawnych związanych z linkowaniem, dzieleniem się oraz ponownym wykorzystaniem (re-use) zawartości OA, aktywności podnoszące świadomość dotyczącą OA oraz tworzenie zachęt dla badaczy do publikowania w trybie OA i dzielenie się dobrymi praktykami – tak na poziomie krajowym, jak i europejskim. Postanowiono, że podobne badania prowadzone będą każdego roku (zob. kolejne badania: Morais R., J.Bauer, L. Borell-Damian, 2017; Morais R., L. Borell-Damian, 2018; *Open Access Survey, Key Results 2018*, October 2018).

Na bazie zgromadzonego materiału stworzono w 2015 r. dokument *EUA's Open Access Checklist for Universities: A Practical Guide on Implementation*, adresowany do różnych grup w instytucjach badawczych i szkolnictwa wyższego. Zawierał on propozycje w trzech grupach działań:

1. Strategiczne aspekty w tworzeniu polityki OA – zdefiniowano tu m.in. rodzaje polityk, naszkicowano drogi otwartego dostępu, na które może zdecydować się instytucja, zidentyfikowano mechanizmy zgodności (*compliance mechanisms*) postępowania badaczy w przyjętą praktyką, oraz uwarunkowania wdrożenia polityki instytucjonalnej w zakresie OA.
2. Aspekty praktyczne objęły takie zagadnienia jak: gdzie, co i kiedy deponować, embargo, copyright i licencje, Article-Processing Charges (APCs).
3. Aspekty ekonomiczne: zwrócono tu szczególną uwagę na koszty tworzenia i utrzymania repozytoriów instytucjonalnych oraz koszty związane ze złotą drogą OA.

Rozwijanie otwartej nauki...

Ten praktyczny przewodnik uzupełnił i rozszerzył dotychczasowe prace EUA w zakresie OA. Jednocześnie zasygnalizowano wstępnie, że oprócz zagadnień związanych z otwartym dostępem do publikacji, coraz więcej uwagi w społecznościach akademickich, badawczych i związanych z tworzeniem polityki naukowej przyciągają m.in. zagadnienia Science 2.0 oraz otwartych danych, eksploracji tekstu i danych (text i data mining),

Kolejne zalecenia przygotowała grupa ekspertów EUA ds. Nauki 2.0 / Otwartej Nauki EUA w lutym 2016r. pt. *EUA Roadmap on OA to Research Publications*. Chociaż Plan działania odniósł się przede wszystkim do modelu otwartego dostępu do publikacji naukowych, w kontekście Open Science zasygnalizowano istotne implikacje w zakresie: danych badawczych, praw autorskich, ochrony danych, *text mining*, *data mining*, nowych modeli oceny i oceny jakości, umiejętności cyfrowych i świadomości w zakresie OA.

EUA zapowiedziała skoncentrowanie się w ciągu najbliższych trzech lat na następujących obszarach:

- wspieranie zorganizowanego dialogu między wszystkimi zainteresowanymi stronami - w szczególności naukowcami, uniwersytetami, organizacjami finansującymi i realizującymi badania, bibliotekami, politykami i wydawcami;
- promowanie i wspieranie przyjmowania przez uniwersytety europejskie polityk, infrastruktur i inicjatyw OA (repozytoriów, instytucjonalnych inicjatyw wydawniczych - zarówno w odniesieniu do czasopism, jak i monografii);
- zachęcanie do opracowywania i ustanawiania zaawansowanych systemów oceny badań naukowych, w tym wskaźników naukometrycznych i altmetrics, oceny jakości w OA, rozwoju kariery naukowców oraz rygorystycznego zapewnienia jakości konwencjonalnych i nowych wyników badań;
- rozwiązywanie praw własności intelektualnej i polityk dotyczących praw autorskich w odniesieniu do różnych wyników prac badawczych, w tym publikacji, danych badawczych, materiałów do nauki i patentów;
- uwzględnianie alternatywnych i zrównoważonych modeli biznesowych OA;
- promowanie dostępu, wykorzystania i dzielenia się publikacjami i danymi badawczymi, w tym *text and data mining* (TDM), dostosowane do różnych zainteresowanych stron, w tym naukowców na różnych etapach kariery;
- zachęcanie, wspieranie, a ostatecznie monitorowanie ustanawiania kompleksowych standardów instytucjonalnych polityk OA dotyczących publikacji naukowych i materiałów dydaktycznych.

EUA zdecydowanie poparła the “*Amsterdam Call for Action on Open Science*” – inicjatywę powstałą podczas konferencji “Open Science – From Vision to Action” zorganizowanej w dniach 4-5 kwietnia 2016 r. podczas holenderskiej prezydencji. Porozumienie *The Amsterdam Call* ustanowiło dwa naczelne cele: osiągnięcie pełnego otwartego dostępu do publikacji finansowanych z publicznych pieniędzy do 2020 r. oraz uczynienie standardem dzielenia się oraz ponownego wykorzystania otwartych danych wytworzonych podczas badań finansowanych z publicznych środków. W zgodzie z tym duchem EUA podkreśliła następujące aspekty:

- wszystkie wyniki badań (np. publikacje, dane badawcze, materiały do nauki itp.) powinny być dostępne i do wielokrotnego użytku, z uwzględnieniem praktyk poszczególnych dyscyplin i ewen-

tualnych ograniczeń narzuconych przez partnerstwa publiczno-prywatne, przepisy dotyczące praw autorskich i ochrony danych.

- kluczowe znaczenie ma opracowanie sprawiedliwych, przejrzystych i trwałych modeli biznesowych Open Access. W okresie przejściowym w kierunku pełnego otwartego dostępu uczelnie muszą radzić sobie z kosztami obu paradygmatów - kosztów subskrypcji i opłat za Article Processing Charges (APCs). Ważne jest, aby osiągnąć przystępne cenowo i zrównoważone rozwiązania, aby ułatwić wszystkim uniwersytetom europejskim skuteczne przejście do otwartej nauki.
- przy opracowywaniu nowych polityk lub inicjatyw należy uwzględniać istniejące dobre praktyki i polityki.

W 2016 r. EUA podpisała także dokument znany jako DORA – the *San Francisco Declaration on Research Assessment* (utworzony w 2012 r.)². Zasadniczy cel DORA skupia się na zmianie kryteriów oceny pracy naukowej. Rekomendacje dotyczą sposobu oceniania jakości badań naukowych m.in. przez podmioty finansujące naukę, wydawców czasopisma oraz jednostki naukowe. Postuluje się, by prace naukowe indywidualnych badaczy były oceniane przede wszystkim na podstawie oryginalności osiągnięć, a nie prestiżu czasopism naukowych, które publikowały ich prace. Wskaźniki czasopism naukowych, (takich jak np. Impact Factor) nie powinny zastępować merytorycznej oceny jakości naukowej publikacji, czy też oceny jakości osiągnięć naukowych uczonych dokonywanej przy okazji ich awansu lub starania się o uzyskanie funduszy na badania naukowe.

Wyniki prowadzonych przez EUA od 2014 r. badań w zakresie wdrożeń praktyk OA (Open Access surveys) oraz prace Expert Group on Science 2.0/ Open Science pokazały, że potrzebna jest dalsza współpraca wielu interesariuszy na rzecz otwierania nauki. Udzielając wsparcia uniwersytetom EUA przedstawiło uaktualnioną wizję i rekomendacje w kierunku urzeczywistnienia pełnego dostępu do wyników naukowych do 2020 r. publikując w czerwcu 2017 r. *Towards Full Open Access in 2020. Aims and recommendations for university leaders and National Rectors' Conferences*. W dokumencie podkreślono, że otwarty system ułatwia postęp w badaniach przyczyniając się do lepszego transferu wiedzy, sprzyja wzrostowi społecznej akceptacji nauki i zmianom społecznym, ma także swoje skutki dla gospodarki. Zwrócono szczególną uwagę na instytucjonalną (uniwersytecką) odpowiedzialność w zakresie szybkiej i pełnej implementacji OA, w tym na rolę instytucjonalnych liderów i mobilizację badaczy (w tym system zachęt i premiowania zaangażowania w OA). Za nie mniej ważne uznano budowanie kompetencji i wiedzy eksperckiej w zakresie negocjacji z wydawcami publikacji naukowych (szczególnie w zakresie *big deals*), spraw prawnych (ochrony własności intelektualnej i zabezpieczenia danych), zarządzania platformami OA, zarządzania danymi badawczymi oraz innych potrzebnych szkoleń. Po raz kolejny zwrócono uwagę na potrzebę zmian dotyczących systemu ewaluacji nauki oraz ustanowienia instytucjonalnych polityk i jasnych wskazówek odnośnie rozwiązań otwartego publikowania i zarządzania danymi badawczymi.

Od 2017 r. w tytułach kolejnych dokumentów EUA pojawia się „otwarta nauka”, której częścią jest OA. System rozwijania otwartej nauki wymaga nowej kultury dzielenia się, tworzenia nowych modeli i infrastruktury służącej rozpowszechnianiu, zachowaniu i wielokrotnemu wykorzystaniu rezultatów

² W Polsce „San Francisco Declaration on Research Assessment” podpisały Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej (2014), Narodowe Centrum Nauki (2018).

Rozwijanie otwartej nauki...

badawczych, a także budowania odpowiednich ram prawnych do prowadzenia badań i nauczania w otwartym paradygmacie. EUA doceniając wysiłki krajowych rządów oraz Komisji Europejskiej w promowaniu tych wartości w krajowych systemach wsparcia finansowego oraz w unijnym programie badań i rozwoju, szczególnego wsparcia udzieliła polityce otwartego dostępu do publikacji i danych badawczych, włączając w to zasady FAIR (Findable, Accessible, Interoperable and Reusable), unijnym platformom typu OpenAIRE, a także tworzonej European Open Science Cloud (EOSC).

Wykorzystując zgromadzone w czasie swojej aktywności dobre praktyki Stowarzyszenie w dokumencie z 2017 r. pt. *EUA Statement on Open Science to EU Institutions and National Governments* sformułowano następujące kluczowe przesłania:

Kluczowe przesłania dla instytucji UE:

1. Umieszczanie otwartej nauki we wszystkich częściach następnego programu ramowego (FP 9).
2. Wspieranie tworzenia nowych europejskich infrastruktur, na przykład *European Open Science Cloud* (EOSC) i możliwą ogólnoeuropejską platformę wydawniczą.
3. Wspieranie stałego rozwoju istniejących infrastruktur wspierających otwartą naukę, takich jak OpenAIRE.
4. Wspieranie opracowywania i wdrażanie nowych metod oceny badań, np. poprzez programy pilotażowe, dialog z państwami członkowskimi i zainteresowanymi stronami.
5. Opracowanie spójnego pakietu legislacyjnego UE, który zapewni legalny dostęp, wykorzystanie i ponowne wykorzystywanie zarówno publikacji naukowych, jak i danych badawczych, w tym eksplorację tekstów i danych (TDM).
6. Zapewnienie łatwego i prostego dostępu do danych wyjściowych oraz ich ponownego wykorzystywania, w tym publikacji i danych.
7. Zapewnienie szczegółowych ram politycznych dla rozwoju i praktyk otwartej nauki, w tym ram dla zapewnienia rozwoju umiejętności, zachęt i nagród, a także nauki obywatelskiej (*citizen science*).

Kluczowe przesłania dla rządów krajowych:

1. Umieszczanie otwartej nauki we wszystkich projektach badawczych finansowanych przez państwo na podobnych zasadach, jakie są zalecane instytucjom UE.
2. Zapewnienie zgodności krajowych polityk i przepisów z polityką Unii Europejskiej tam, gdzie jest to możliwe.
3. Branie pod uwagę i wspieranie zarówno złotej, zielonej drogi, jak i innej dogodnej do natychmiastowego otwartego dostępu w dniu publikacji.
4. Zachęcanie badaczy do przyjmowania otwartych praktyk.
5. Uwzględnianie praktyk otwartej nauki w ramach wstępnej i końcowej oceny projektów badawczych, a także, jeśli to możliwe, w krajowych systemach ewaluacji nauki.
6. Zapewnianie dodatkowych nakładów na koszty ponoszone przez instytucje i naukowców.
7. Zapewnienie politycznego poparcia dla otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych (dane powinny być "możliwie jak najbardziej otwarte i zamknięte, jeśli to konieczne").
8. Podejmowanie aktywnej roli w przyjmowaniu ustawodawstwa krajowego, które ułatwi OA dostęp do wyników badań (publikacji i danych).

Rozwijanie otwartej nauki...

W kolejnym dokumencie z czerwca 2018 r. *EUA Roadmap on Research Assessment in the Transition to Open Science* z rekomendacji EUA Research Policy Working Group zaproponowano plan działania, który został przygotowany przez EUA Expert Group on Science 2.0/Open Science. Jego punktem wyjściowym stało się twierdzenie, że otwarta nauka (z otwartym dostępem jako jednym z koniecznych etapów) pozostaje wciąż niewykorzystanym potencjałem i wyzwaniem, który wymaga znacznej transformacji opartej na zasadach dzielenia się i współpracy. To nowe nastawienie w kierunku Open Science musi być odzwierciedlone w nowych ilościowych i jakościowych modelach oceny badań naukowych. Zmiana paradygmatu musi obejmować wieloczynnikowe i wielowymiarowe kryteria oceny (nie tylko typowy Impact Factor dla czasopisma). Podkreślono, że dzisiejsze systemy oceny i nagradzania nie odzwierciedlają istotnego wkładu badaczy w Open Science, np. przetwarzania danych i opieki nad nimi (*data curation*), dzielenia się danymi i kolekcjami, dokumentowania i dzielenia się oprogramowaniem (kodem źródłowym), poświęcania czasu i energii na wysokiej jakości recenzje. Nadal bowiem ocena nauki bazuje na wskaźnikach dotyczących publikacji (*publication metrics*). Według EUA dominacja IF czasopisma rodzi dwa główne problemy: 1. jakość artykułu mierzona jest reputacją czasopisma; 2. wzmacnia to nieproporcjonalnie dominującą pozycję komercyjnych wydawców publikacji naukowych.

W związku z powyższym EUA przyjęło następujące cele:

- zachęcanie do opracowywania elastycznych, przejrzystych, uczciwych i solidnych metod oceniania badań, które uwzględniają potrzebę rozpoznawania i nagradzania wkładu w otwartą naukę. Podejścia te powinny różnić się w dyscyplinach akademickich, badaniach multi- i interdyscyplinarnych oraz w badaniach podstawowych i stosowanych;
- promowanie elastycznych, przejrzystych, odpowiedzialnych i solidnych podejść do oceny naukowców, w szczególności zachęcanie do stosowania praktyk w zakresie oceny uwzględniającej różne etapy kariery naukowców;
- wspieranie europejskich uniwersytetów i krajowych konferencji rektorów w opracowywaniu i wdrażaniu nowych podejść do oceny badań, zwłaszcza w zakresie oceny kariery zawodowej naukowców.

Dążąc do realizacji wskazanych celów określono priorytetowe działania EUA, wśród których znalazły się:

- zbieranie informacji i ich rozpowszechnianie (np. poprzez Open Access surveys), monitorowanie odpowiednich działań i inicjatyw w zakresie oceny nauki (np. poczynań władz krajowych, organizacji działających na szczeblu europejskim, Komisji Europejskiej, inicjatyw międzynarodowych), monitorowanie rozwoju nowych platform komunikowania w nauce;
- dialog z uniwersytetami oraz innymi zainteresowanymi (z władzami uniwersytetów oraz badaczami, uświadamianie powiązania modelu oceny z ideą Open Science, dialog z innymi interesariuszami, np. Komisją Europejską, organizowanie warsztatów i innych wydarzeń);
- rekomendowanie polityk i praktyk, np. na bazie danych zgromadzonych przez EUA elastycznych, przejrzystych, uczciwych i solidnych metod dla różnych dyscyplin oraz uwzględniających różne etapy kariery naukowej.

Jesienią 2018 r. szerokim echem w Europie odbił się tzw. Plan S, zaanonsowany w lipcu 2018 r. w Tuluzie podczas EuroScience Open Forum (ESOF) jako wspólna inicjatywa Science Europe i

Komisji Europejskiej, których nadrzędnym celem, jest doprowadzenie do pełnego i natychmiastowego otwartego dostępu do publikacji naukowych z badań finansowanych ze środków publicznych.

4 września 13 krajowych organizacji finansujących badania naukowe (z Polski – Narodowe Centrum nauki - NCN)³, ze wsparciem Komisji Europejskiej oraz European Research Council (ERC) zdecydowało się na implementację 10 zasad Planu S (*Ten principles*, 2018) i podpisało inicjatywę „cOAlition S: Making Open Access a Reality by 2020” nakierowanej na przyspieszenie transformacji w kierunku OA. Jednocześnie sygnatariusze Koalicji przyjęli zobowiązanie implementacji odpowiednich instrumentów, by do 2020 r. publikacje naukowe, które są wynikiem badań finansowanych z publicznych grantów udzielanych przez uczestniczące w Porozumieniu krajowe i europejskie podmioty finansujące, musiały być publikowane w czasopiśmie lub platformach zgodnych z mandatem OA. W opinii niektórych decydentów (p. Prezydenta *Science Europe* Marca Schiltza) to radykalne posunięcie wynikało z wciąż za mało zadowalającego obrazu OA 15 lat po Deklaracji Berlińskiej (*cOAlition S: Making Open Access a Realty by 2020. Science Europe Press Release*, 4 September 2018) Inicjatywę można postrzegać jako rozwinięcie Amsterdam Call for Action on Open Science.

Oczywiście, głos w sprawie zabrała także EUA, wyrażając swoje stanowisko w dokumencie *Open Access by 2020: EUA supports Plan S for an open scholarly system* (wrzesień 2018). Podkreślono w nim, że poparcie dla Planu S jest zgodne z dotychczasową linią EUA prezentowaną w *Statement to EU Institutions and National Governments* (2017), *Towards Full Open Access in 2020* (2017), a także *EUA Roadmap on Research Assessment in the Transition to Open Science* (2018). Sukces Planu S zależy tak naprawdę od wprowadzenia wizji i zasad w praktykę.

Ważną sprawą powiązaną z OA, która znalazła się w orbicie zainteresowań EUA, jest kwestia rynku publikacji naukowych zdominowanych *de facto* przez pięć instytucji wydawniczych: RELX (dawniej Reed-Elsevier, UK), Taylor & Francis (UK), Wiley-Blackwell (US), Springer Nature (Germany) oraz SAGE (US). Firmy te kontrolują obecnie ponad połowę rynku publikacji naukowych i narzucają reguły jego działania. Swoje potężne biznesy, pochłaniające znaczną część publicznych wydatków na instytucje naukowe i szkolnictwa wyższego, przedstawiają w ostatnich latach jako „information and analytics company”. Swoistym paradoksem jest, że jako dostawcy czasopism naukowych jednocześnie typują swoich ekspertów do spraw ewaluacji osiągnięć naukowych - określają kryteria jakości i wpływu publikacji, zarządzają platformami współpracy międzynarodowej w nauce, infrastrukturą pomagającą w znajdowaniu finansowania, systemami analizy i przechowywania danych do pozycjonowania się uczelni (np. SciVal). Ustalając różne miary prestiżu renomowanych czasopism utrudniają w ten sposób wejście w orbitę wymiany naukowej nowych czasopism OA.

Te niepokojące i nasilające się praktyki spowodowały wystosowanie przez EUA listu z 20 października 2018 r. do Europejskiej Komisarz ds. Konkurencji Margrethe Vestager, którego częścią jest dokument: *The lack of transparency and competition in the academic publishing market in Europe and beyond*. EUA zwraca się do Komisji Europejskiej oraz DG ds. Konkurencji oraz DG ds. Badań

³ Do tego europejskiego porozumienia wciąż dołączają nowe organizacje, w tym dwie największe światowe fundacje: Wellcome (UK) oraz Bill & Melinda Gates Foundation (<https://www.coalition-s.org/wellcome-and-gates-join-coalition-s/>).

Naukowych i Innowacji z prośbą o zbadanie zasadności obecnego stanu rzeczy i zmianę biznesowego modelu publikowania naukowego, który zdecydowanie faworyzuje wydawców publikacji naukowych i przynosi im wielkie zyski ze sprzedaży „intelektualnych produktów”, które otrzymują bezpłatnie od naukowców. Tym samym hamuje to rozwój OA z powodów wysokich kosztów ponoszonych przez świat nauki (na różnych etapach zarówno powstawania, jak i kupowania publikacji/ subskrypcji). Stanowisko EUA wyraźnie wyraża sprzeciw wobec sytuacji, w której uniwersytety wydają setki milionów euro na kupno czasopism w trybie tzw. *big deals* (duża liczba czasopism, chcianych i niechcianych, jest sprzedawana uniwersytetom /bibliotekom w pakietach, zawierających często prace stworzone przez ich własnych akademików i przez nich recenzowane, w tym także zawierających czasopisma OA, za publikację w których akademicy wnieśli już wcześniej APC (*Article Processing Charge*)).

Konkluzje

Stanowiska EUA w sprawie otwartego dostępu do publikacji i danych na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat pokazują niemały wpływ otwartości w nauce na europejskie uczelnie.

Wiązać go należy nie tylko z dostępem do treści, ale także z dbałością o jakość publikacji, zmianami w ewaluacji dorobku badawczego, możliwością automatycznej analizy tekstów i danych (*text and data mining*), z poszanowaniem prawa autorskiego, ochroną danych czy też infrastrukturą otwartego dostępu.

Otwieranie nauki, w tym zapewnienie pełnego otwartego dostępu do publikacji finansowanych ze środków publicznych, jest procesem długotrwałym, napotykanym wiele barier. Pomimo bardzo wielu inicjatyw krajowych i europejskich, Open Science (w tym Open Access) rozwijają się zbyt wolno⁴. Wiele uniwersytetów pozostaje wciąż na początkowym etapie wdrażania repozytoriów i polityk instytucjonalnych. Idee otwartej nauki nie znajdują właściwego odzwierciedlenia w nowym systemie ewaluacji nauki, chociaż dostęp do rezultatów badawczych i ich wykorzystanie stanowi o rozwoju nauki i jakości jej wpływu na życie społeczne. Wciąż więc potrzebne są intensywne działania ze strony różnego rodzaju organizacji, takich jak EUA – poprzez rekomendacje, kontrolne listy (checklists), plany działania, badania stanu zaawansowania i potrzeb, informowanie i wytyczanie kierunków budowania polityk dla środowiska naukowego. W 2015 r. Europejski Komisarz ds. Badań, Nauki i Innowacji Carlos Moedas zaprezentował swój plan oparty o trzy priorytety: *Open Innovation Open Science, Open to the World* (Moedas, 2015), wskazując uczynienie nauki i innowacji bardziej otwartymi, współpracującymi i globalnymi. Te cele w pełni podzielane i propagowane są przez European University Association na przestrzeni ostatnich analizowanych tu lat 2008-2018. Otwarcie dostępu do publikacji jest pierwszym i nieodzownym krokiem na drodze ku realizacji tej ambitnej wizji. Dostęp do wyników badań przyczynia się do ogólnej poprawy jakości badań i innowacji w sektorze zarówno publicznym jak i prywatnym, poprzez wspieranie tworzenia Europejskiej Przestrzeni

⁴ Zbyt wolny postęp mocno widoczny jest w Polsce, co wynika z braku aktywnej polityki na szczeblu krajowym, stosunkowo niskiej świadomości na poziomie instytucjonalnym, braku zachęt dla naukowców do publikowania w OA, a także braku elementów otwartej nauki w systemie ewaluacji polskiej nauki. Polskie uniwersytety powinny efektywniej korzystać z intelektualnego wsparcia i dobrych praktyk organizacji międzynarodowych, w tym EUA.

Badawczej, a także Unii Innowacji, czyli dwóch flagowych inicjatyw Komisji Europejskiej w zakresie badań i rozwoju.

Literatura cytowana

Dokumenty European University Association

1. *EUA Endorses the Amsterdam Call for Action on Open Science*, April 2016 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/eua-endorses-the-amsterdam-call-for-action-on-open-science.pdf>
2. *EUA's Open Access Checklist for Universities: A Practical Guide on Implementation*. 2015 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/euas%20open%20access%20checklist%20for%20universities%20a%20practical%20guide%20on%20implementation.pdf>
3. *EUA Open Access Survey, Key Results 2018*. October 2018 [on-line]. Dostępny w WWW: https://www.slideshare.net/EurUniversityAssociation/open-access-survey-key-results-2018-120535961?from_action=save
4. *EUA Roadmap on Open Access to Research Publications*. February 2016. [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/eua%20open%20access%20roadmap%20%20february%202016.pdf>
5. *EUA Roadmap on Research Assessment in the Transition to Open Science*. June 2018, [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/resources/publications/316:eua-roadmap-on-research-assessment-in-the-transition-to-open-science.html>
6. *EUA Statement on Open Science to EU Institutions and National Governments*. October 2017 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/eua%20statement%20on%20open%20science%20to%20eu%20institutions%20and%20national%20governments.pdf>
7. Lourenco J., L. Borrell-Damian: *Open Access to Research Publications: Looking Ahead. An overview of policy developments and positions from a European university perspective*. October 2014 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/open%20access%20to%20research%20publications%20looking%20ahead.pdf>
8. *Open Access by 2020. EUA supports Plan S for an open scholarly system*. September 201 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/open%20access%20by%202020%20-%20eua%20supports%20plan%20s%20for%20an%20open%20scholarly%20system.pdf>
9. Morais R., J. Bauer, L. Borell-Damian: *Open Access 2015-2016 EUA Survey Results*. June 2017 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/open%20access%20in%20european%20universities%20results%20from%20the%2020152016%20eua%20institutional%20survey.pdf>
10. Morais R., L. Borell-Damian: *Open Access 2016-2017 EUA Survey Results*. February 2018 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/open%20access%202016-2017%20eua%20survey%20results.pdf>
11. *Recommendations from the EUA Working Group on Open Access*, 2008 [on-line]. Dostępny w WWW: https://eua.eu/downloads/publications/recommendations_open_access_adopted_by_the_eua_council_on_26th_of_march_2008_final_1.pdf

12. *The lack of transparency and competition in the academic publishing market in Europe and beyond*. October 2018 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/component/attachments/attachments.html?task=attachment&id=691>
13. *Towards Full Open Access in 2020. Aims and recommendations for university leaders and National Rectors' Conferences*. June 2017 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://eua.eu/downloads/publications/towards%20full%20open%20access%20in%202020%20aims%20and%20recommendations%20for%20university%20leaders%20and%20national%20rectors.pdf>

Pozostałe źródła

1. *cOAlition S: Making Open Access a Reality by 2020*. Science Europe Press Release, 4 September 2018 [on-line]. Dostępny w WWW: https://www.scienceeurope.org/wp-content/uploads/2018/09/cOAlitionS_Press_Release.pdf
2. Moedas C.: *Open Innovation, Open Science, Open to the World*. Press Release Database, 2015 [on-line]. Dostępny w WWW: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-5243_en.htm
3. *Joint Declaration On Working In Partnership in Achieving the European Research Area*, 2013 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://ec.europa.eu/research/era/pdf/era-communication/joint-declaration.pdf>
4. Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich: *Współpraca z EUA* [on-line]. Dostępny w WWW: https://www.krasp.org.pl/pl/Dzialalnosc/WSPOLPRACA_Z_EUA
5. *Ten principles Plan S*, 2018 [on-line]. Dostępny w WWW: <https://www.coalition-s.org/10-principles/>

Dostęp do publikacji sprawdzono 2 marca 2019 r.

Dr hab. Katarzyna MATERSKA, Prof. UKSW
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Biblioteka Główna

ul. Dewajtis 5
01-815 Warszawa
email: k.materska@uksw.edu.pl